

Dziedzictwo kulturowe województwa mazowieckiego – zarys problematyki

Spis treści

1. Wprowadzenie.....	2
2. Dziedzictwo i stan opieki nad nim	3
2.1. Województwo mazowieckie na tle kraju	3
2.1.1. Zabytki nieruchome (rejestr A): województwo mazowieckie na tle kraju	3
2.1.2. Zabytki sztuki i rzemiosła artystycznego (rejestr B): województwo mazowieckie na tle kraju.....	4
2.1.3. Zabytki archeologiczne (rejestr C): województwo mazowieckie na tle kraju.....	5
2.1.4. Pomniki historii i miejsca Światowego Dziedzictwa UNESCO.....	5
2.1.5. Wydatki samorządu województwa mazowieckiego na ochronę dziedzictwa na tle innych województw w kraju.....	6
2.2. Charakterystyka dziedzictwa województwa mazowieckiego.....	8
2.2.1. Zabytki nieruchome.....	8
2.2.2. Zabytki ruchome.....	9
2.2.3. Zabytki archeologiczne.....	9
2.2.4. Dziedzictwo niematerialne.....	10
2.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	12
2.3.1. Zabytki wpisane do rejestru zabytków.....	12
2.3.2. Zabytki wpisane na Listę Skarbów Dziedzictwa	13
2.3.3. Pomniki Historii	13
2.3.4. Zabytki chronione poprzez utworzenie parku kulturowego.....	14
2.3.5. Ewidencje zabytków	15
2.4. Analiza wyników diagnozy i wnioski strategiczne	16
2.4.1. Analiza interesariuszy	16
2.4.2. Wnioski strategiczne	17

1. Wprowadzenie

Niniejsze opracowanie zostało sporządzone w nawiązaniu do ramowej metodyki diagnozy z poprzedniego Programu opieki nad zabytkami województwa mazowieckiego 2018-2021. W opracowaniu nie powtarzano części ustaleń diagnozy poprzedniej (jak np. tło historyczne) a inne ustalenia jedynie streszczono. Skupiono się na ustaleniach zaktualizowanych i nowych. Punktem wyjścia do diagnozy było stwierdzenie trzech niekwestionowanych faktów:

- Województwo mazowieckie nie pokrywa się z żadną z pojedynczych historycznych ziem Rzeczypospolitej, a przez to ma dziedzictwo niezwykle zróżnicowane i wielowątkowe.
- Województwo mazowieckie to region o największym zróżnicowaniu zamożności gmin. Pociąga to za sobą skrajnie zróżnicowany potencjał lokalnych samorządów co do działań w zakresie opieki nad zabytkami.
- Istotny jest kontekst globalny: obserwowane dziś konkurowanie regionów Europy i Świata na poziomie masowej atrakcyjności, bez zagłębiania się w istotę wartości materialnych i niematerialnych dziedzictwa, spłaszcza i infantylizuje jego przekaz kulturowy.

Podstawowymi źródłami danych ilościowych o zabytkach, formach ich ochrony i stanie ich zachowania były:

- Rejestr Zabytków, księgi A, B i C;
- Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego (dalej BDL GUS).

W porównaniu do diagnozy stanu dziedzictwa w województwie mazowieckim zamieszczonej w poprzednim Programie opieki nad zabytkami województwa mazowieckiego 2018-2021 niniejsze opracowanie ma znacznie uboższą bazę badawczą z powodu nieaktualności danych badawczych badania MBPR, które było podstawą znacznej części poprzedniej diagnozy, jednak nie zostało powtórzone w latach 2018 – 2020.

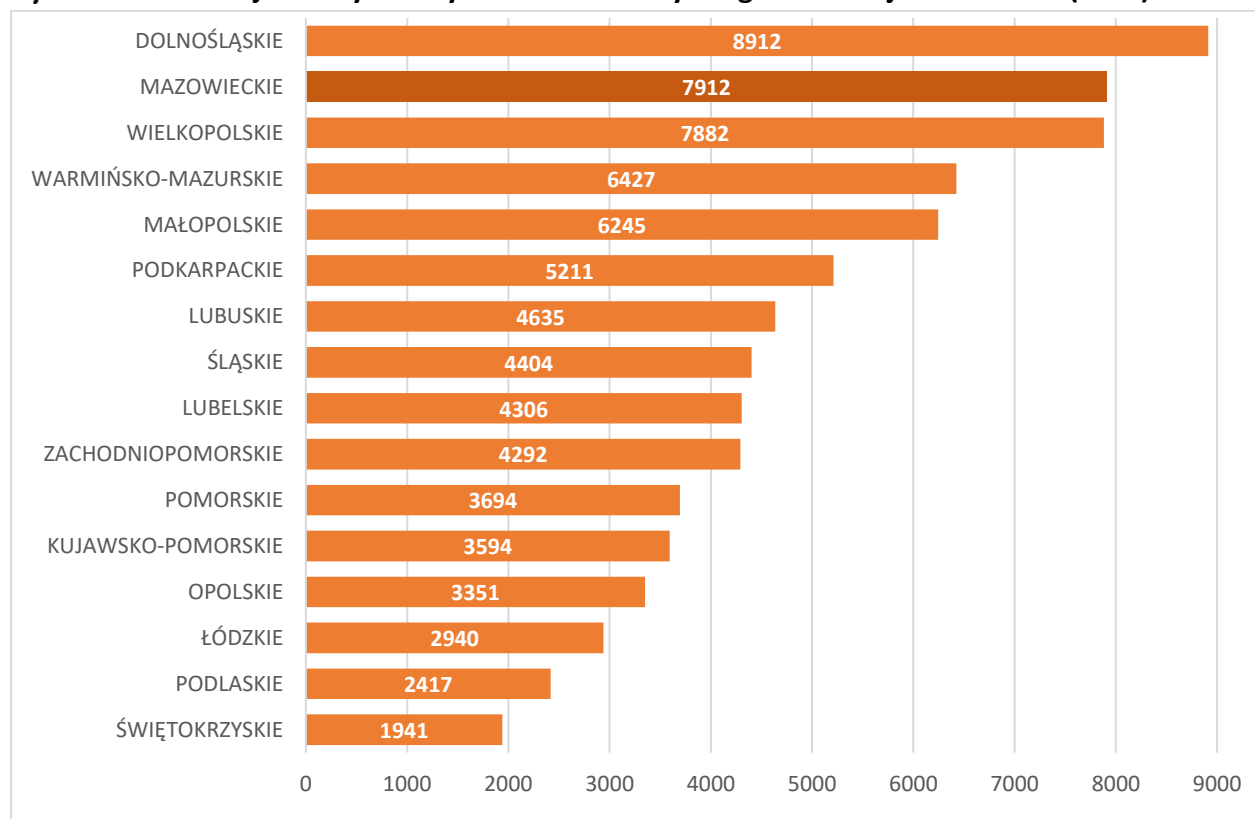
2. Dziedzictwo i stan opieki nad nim

2.1. Województwo mazowieckie na tle kraju

Zanim zagłębimy się w sytuację dziedzictwa w samym województwie mazowieckim, najpierw warto prześledzić, jak wyglądają zasoby dziedzictwa i stan jego ochrony w poszczególnych województwach i jak na tym tle wypada mazowieckie. Taki wstęp do bardziej szczegółowej diagnozy będzie podzielony na dwa etapy: w pierwszym ocenimy wielkość zasobów dziedzictwa (co pośrednio daje podstawy do oszacowania skali zadań opieki nad zabytkami), zaś w drugim porównamy z kolei skalę wydatków gmin na ochronę dziedzictwa w poszczególnych województwach, by sprawdzić, w jakiej proporcji pozostaje ona do zdiagnozowanej skali zadań.

2.1.1. Zabytki nieruchome (rejestr A): województwo mazowieckie na tle kraju

Ryc. 1. Liczba rejestrowych zabytków nieruchomych ogółem – województwami (2021)

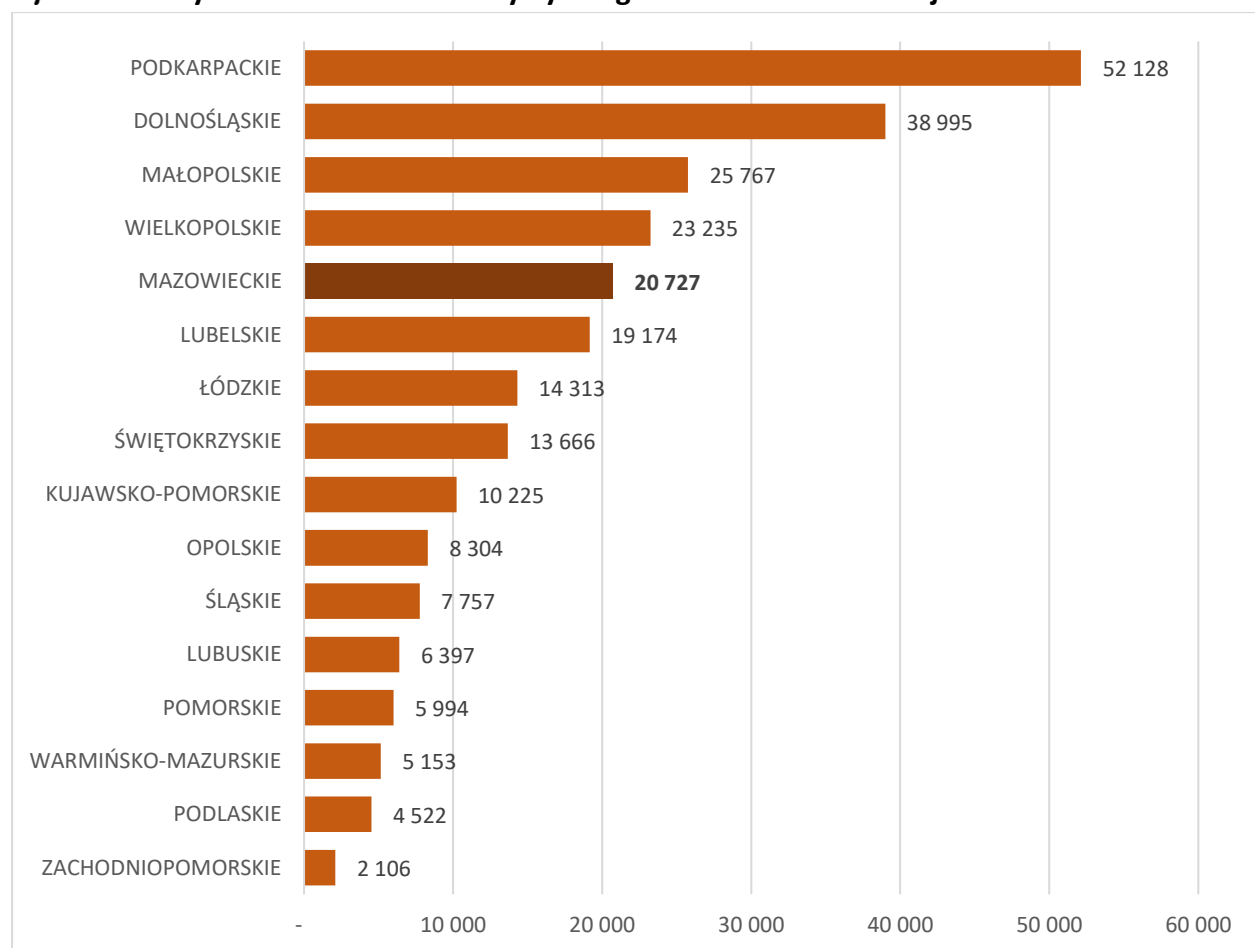
Opracowanie: W. Kłosowski na podst. danych NID (<https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>, sierpień 2021)

Województwo mazowieckie zajmuje drugie miejsce w kraju, jeśli chodzi o liczbę rejestrowych zabytków nieruchomych (rejestr A): na 78 163 zabytki nieruchome w kraju w kraju 7 912 znajduje się w województwie mazowieckim. Od czasu poprzedniej diagnozy liczba zabytków w województwie wzrosła o 702.

2.1.2. Zabytki sztuki i rzemiosła artystycznego (rejestr B): województwo mazowieckie na tle kraju

Jeśli chodzi o zabytki ruchome, to rejestr zabytków B (zabytki sztuki i rzemiosła artystycznego) na dzień 30 czerwca 2017 r. obejmuje 15 605 decyzji o wpisie, dotyczących w sumie **258 463 obiektów**. Województwo mazowieckie z liczbą 20 727 obiektów ruchomych zajmuje **piąte miejsce w kraju**. Można odnotować, że województwo zajmuje drugie miejsce pod względem ilości kolekcji, jednak ma ich ponad dziesięciokrotnie mniej, niż pierwsze w tym rankingu województwo podkarpackie.

Ryc. 2. Zabytki sztuki i rzemiosła artystycznego: liczba obiektów – województwami

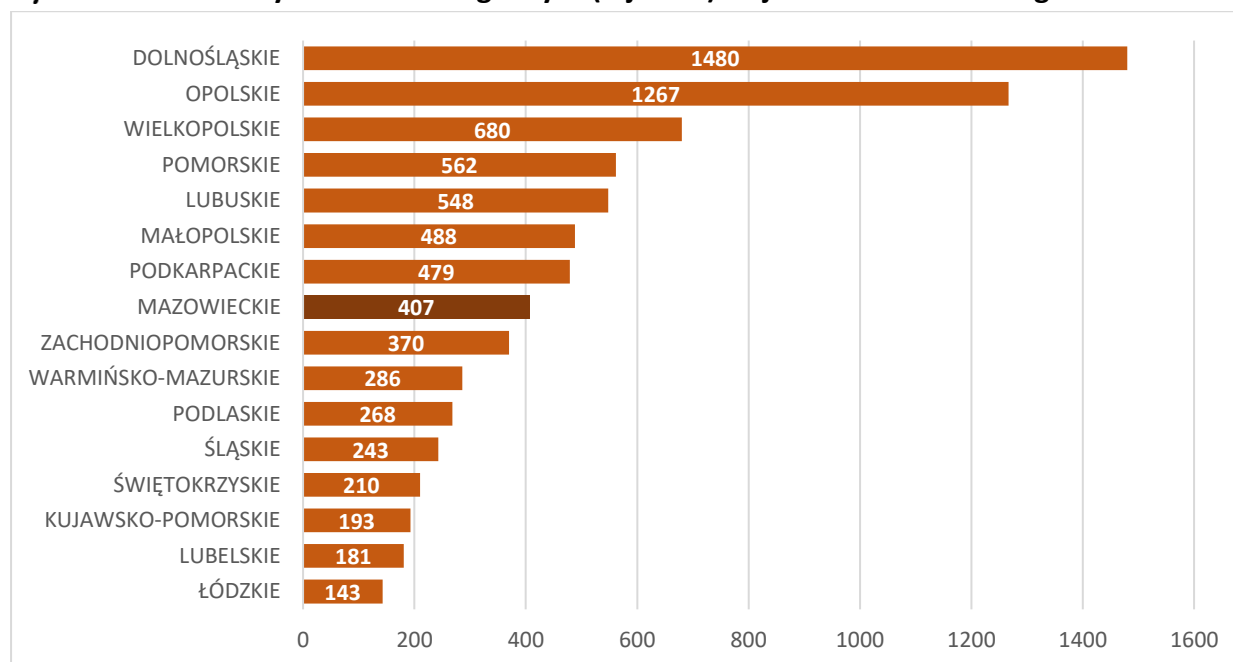

Źródło: https://dane.gov.pl/pl/dataset/223/resource/31696,zestawienie-danych-statystycznych-z-rejestru-zabytkow-zabytki-ruchome/table?page=1&per_page=20&q=&sort= (Dane na dzień: 30.06.2021)

2.1.3. Zabytki archeologiczne (rejestr C): województwo mazowieckie na tle kraju

Na terenie Polski w wyniku akcji ewidencjonowania stanowisk archeologicznych stwierdzono ponad 400 tysięcy stanowisk archeologicznych. Znaczna ich część znajduje się na terenie województwa mazowieckiego: tylko w zasobach Państwowego Muzeum Archeologicznego są zabytki z ponad 2,5 tysiąca stanowisk. Do rejestru zabytków (części C) wpisana jest jednak tylko niewielka ich część: 7 805 zabytków archeologicznych w całym kraju.

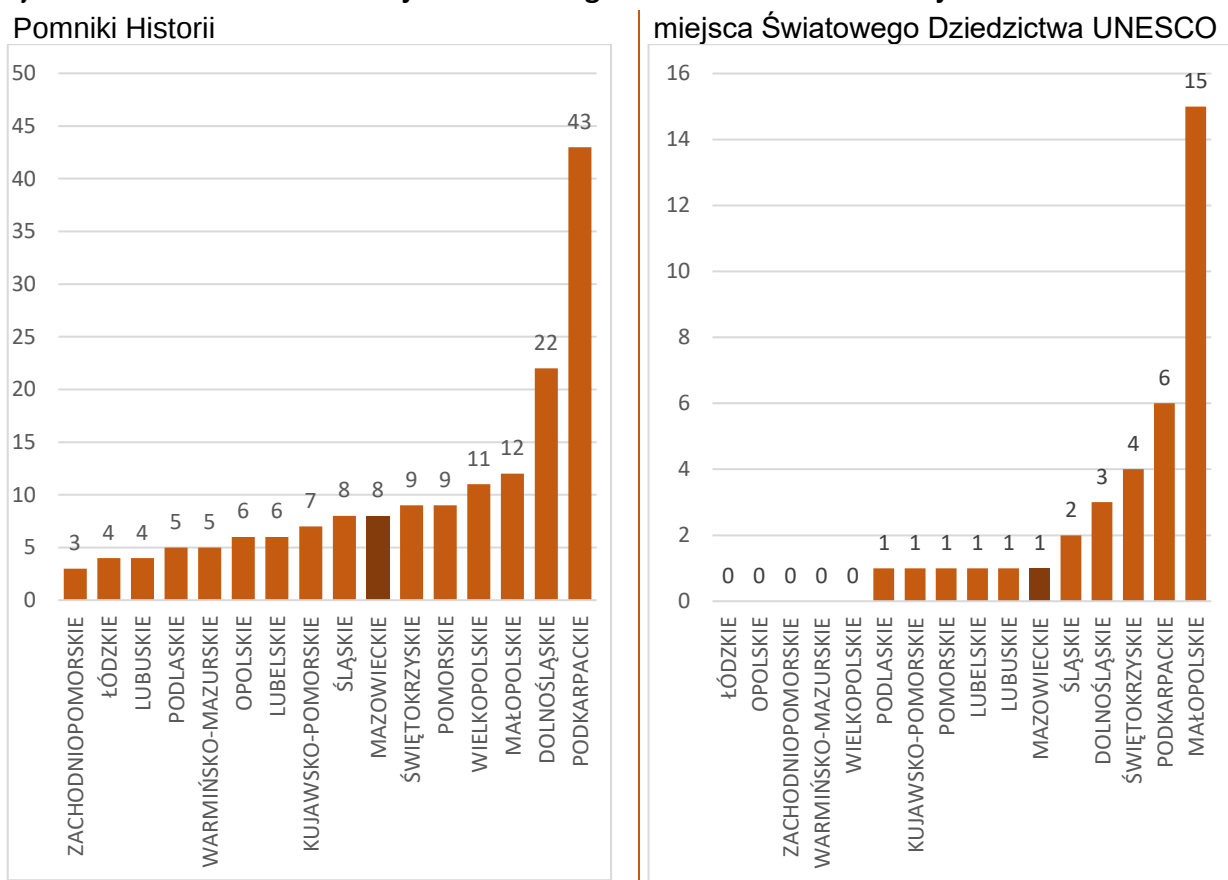
Ryc. 3. Liczba zabytków archeologicznych (rejestr C) województwami – kartogram

Opracowanie własne na podstawie danych NID (<https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>, sierpień 2021)

2.1.4. Pomniki historii i miejsca Światowego Dziedzictwa UNESCO

Na koniec tego podrozdziału warto jeszcze odrębnie przejrzeć zasób obiektów najcenniejszych, mających największą siłę oddziaływania na współczesne pokolenia. Przyjmijmy roboczo, że obiektami takimi są potencjalnie przede wszystkim **Pomniki Historii** oraz **obiekty wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO** (*World Heritage List*). Choć ta druga kategoria obejmuje nie tylko zabytki, to jednak warto je zestawić razem i prześledzić ich rozkład pomiędzy województwa. Jedne i drugie uzyskują wpis do swej kategorii na podstawie znaczenia i walorów wybitnych, po bardzo starannej procedurze weryfikacyjnej. A więc można domyślać się, że jedne i drugie mają (lub mogą mieć przy właściwej promocji) szczególną skalę oddziaływania na współczesne życie i szczególnie potencjał zapraszania dzisiejszych pokoleń do żywego kontaktu z dziedzictwem.

Ryc. 4. Pomniki Historii i miejsca Światowego Dziedzictwa UNESCO województwami

Opracowanie własne na podstawie danych NID (<https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>, sierpień 2021)

Zestawienie powyższe, na którym – warto odnotować – województwo mazowieckie ma taki sam potencjał najcenniejszych obiektów, jak mająca dużo mniej mieszkańców Lubelszczyzna, warto nałożyć na mapę rozmieszczenia ludności, aby zobrazować w przybliżeniu rozkład dostępności dla Polaków poszczególnych obiektów.

2.1.5. Wydatki samorządu województwa mazowieckiego na ochronę dziedzictwa na tle innych województw w kraju

Wydatki budżetu województwa mazowieckiego na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami¹ warto prześledzić na tle podobnych wydatków innych województw. W ostatnim roku budżetowym, dla którego są dostępne sprawozdania budżetowe, a więc roku 2020, wydatki ten cel w kwotach bezwzględnych i w przeliczeniu na mieszkańca przedstawiały się następująco.

¹ Chodzi o wydatki dokonywane w ramach działu 92 klasyfikacji budżetowej „Kultura i Dziedzictwo”, mieszczące się w rozdziale klasyfikacji budżetowej 92 120 „ochrona zabytków i opieka nad zabytkami”

Jak wynika z poniższych danych, województwo mazowieckie wprowadzi wydatki trzecią największą kwotą bezwzględną w rozdziale 92120 – ponad 55,3 miliona zł, jednak zważywszy na różnice populacji mieszkańców województw, jest to kwota bardzo skromna, sytuująca gminy województwa mazowieckiego pod względem wydatków per capita na dziesiątym miejscu na 16 województw, z kwotą wydatków 10,20 zł na mieszkańca rocznie, co jest kwotą wyraźnie niższą niż średnia dla kraju (wynosząca 14,24 zł).

Tab. 1. Wydatki województw na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami (dział 92120) w roku 2020 – globalnie i *per capita*

województwo	wydatki na zabytki	ludność	wydatki per capita
DOLNOŚLĄSKIE	122 574 743,82 zł	2 891 321	42,39 zł
MAŁOPOLSKIE	80 232 626,38 zł	3 410 441	23,53 zł
PODLASKIE	24 515 137,23 zł	1 173 286	20,89 zł
PODKARPACKIE	37 756 406,95 zł	2 121 229	17,80 zł
LUBELSKIE	30 257 327,44 zł	2 095 258	14,44 zł
KUJAWSKO-POMORSKIE	29 395 329,56 zł	2 061 942	14,26 zł
LUBUSKIE	14 142 385,60 zł	1 007 145	14,04 zł
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	17 157 099,14 zł	1 416 495	12,11 zł
WIELKOPOLSKIE	37 421 757,46 zł	3 496 450	10,70 zł
MAZOWIECKIE	55 350 114,64 zł	5 425 028	10,20 zł
POMORSKIE	23 371 625,86 zł	2 346 671	9,96 zł
ŚLĄSKIE	35 702 993,88 zł	4 492 330	7,95 zł
OPOLSKIE	7 128 055,50 zł	976 774	7,30 zł
ZACHODNIOPOMORSKIE	11 424 208,86 zł	1 688 047	6,77 zł
ŁÓDZKIE	13 871 058,19 zł	2 437 970	5,69 zł
ŚWIĘTOKRZYSKIE	4 560 297,47 zł	1 224 626	3,72 zł

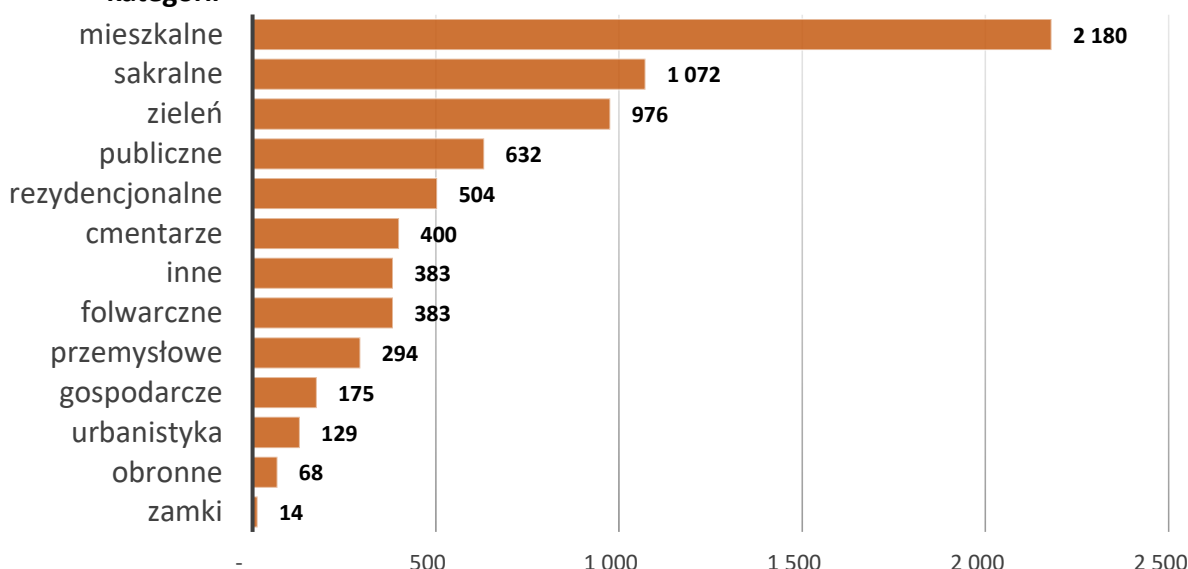
Opracowanie: W. Kłosowski na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS (dostęp: sierpień 2021).

2.2. Charakterystyka dziedzictwa województwa mazowieckiego

2.2.1. Zabytki nieruchome

Kategoria zabytków nieruchomych – odwołując się kategoryzacji stosowanej przez NID – dzieli się na 12 kategorii (plus trzynasta kategoria „inne”). Wśród nich w województwie mazowieckim dominują ilościowo zabytki mieszkalne (30,2% wszystkich zabytków nieruchomych), sakralne (14,9%) i zieleń (13,5%), podczas gdy na drugim końcu skali mamy zamki (0,2%) i zabytki obronne (0,9%). Przy tak nierównym rozkładzie kategorii wszelka zbiorcza statystyka jest bardzo zawodna. Chcąc być rzetelnym trzeba np. wykluczać do odrębnej analizy zabytki mieszkalne, a pozostałe jedenaście kategorii analizować razem². To jednak stwarza sytuację rozczłonkowania obrazu diagnostycznego. Będziemy więc łączyć ujęcia całościowe i częściowe, komentując je łącznie.

Ryc. 5. Rejestrowe zabytki nieruchome województwa mazowieckiego – według liczebności kategorii

Opracowanie: W. Kłosowski na podstawie: Zestawienie danych statystycznych z rejestru zabytków - zabytki nieruchome – dane na dzień 16 lipca 2021 (https://dane.gov.pl/pl/dataset/154/resource/31671,zestawienie-danych-statystycznych-z-rejestru-zabytkow-zabytki-nieruchome/table?page=1&per_page=20&q=&sort=)

² Należy zaznaczyć, że podział na kategorie zastosowany przez nas powyżej jest już nieaktualny, bo od 2017 r. NID wprowadził nowy podział i obecnie dotychczasowa kategoria „urbanistyka” zmieniła nazwę na „przestrzenne” oraz pojawiła się nowa kategoria zabytków „transportowych” (wyodrębnionych z dotychczasowych kategorii „przemysłowe”, „użyteczności publicznej” oraz „inne”). Jednak odwołując się do danych diagnostycznych sprzed 2017 r., ze zrozumiałych względów stosujemy podział, w jakim dane te zostały opublikowane.

2.2.2. Zabytki ruchome

Zgodnie z zapisami art. 6 ust. 2 Ustawy ochronie i opiece podlegają także zabytki ruchome, będące w szczególności: dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcjami, numizmatami, pamiątkami historycznymi, militariami, wytworami techniki, środkami transportu, materiałami bibliotecznymi, instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Jak wyjaśnia NID:

Do rejestru zabytków ruchomych wpisywane są również, nie wymieniane w ustawie obiekty, których „ruchomość” jest problematyczna, takie jak: detal architektoniczny, dekoracja architektoniczna (polichromie, sztukaterie), a nawet elementy tzw. małej architektury (obiekty o charakterze czysto dekoracyjnym, np. rzeźby ogrodowe, obiekty niekubaturowe, np. nagrobki cmentarne, kapliczki przydrożne, a nawet stale połączone z podłożem elementy wyposażenia wnętrz, jak różnego rodzaju struktury ołtarzowe, epitafia itp.). Obiekty tego typu, jeżeli mają znaleźć się w rejestrze zabytków lub w ewidencji, muszą w pełni posiadać charakter indywidualnych, niepowtarzalnych twórców artystycznych.

2.2.3. Zabytki archeologiczne

Wg art. 3 ust. 4 Ustawy zabytek archeologiczny to „zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”. Są to pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany oraz relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Zabytki archeologiczne stanowią o tyle szczególną grupę zabytków, że jako obiekty rozproszone, występujące w zasadzie wszędzie, także z dala od terenów współcześnie zamieszkałych, są szczególnie narażone na dewastację czy kradzieże³. W większości przypadków nie jest fizycznie możliwe objęcie zabytków archeologicznych monitoringiem. Toteż w odniesieniu do tych zabytków szczególne znaczenie ma edukacja. Drugą specyficzną cechą tej kategorii zabytków jest niewielka procentowo ich reprezentacja w rejestrze zabytków: o ile w niektórych kategoriach zabytków nieruchomych możemy uważać rejestr za wyczerpujący (wszystkie zabytki o wartości rejestrowej faktycznie znajdują się w rejestrze), o tyle wśród zabytków archeologicznych zaledwie kilka lub kilkanaście procent jest wpisywanych do rejestru. Toteż w stosunku do tej kategorii zabytków rejestr nie jest absolutnie miarodajny co do ich faktycznej ilości.

³ Każdy obiekt archeologiczny, niezależnie od własności gruntu, na którym został odnaleziony, jest własnością państwa, a wszelkie prywatne poszukiwania zabytków należy uważać *de facto* za nielegalne.

Dla województwa mazowieckiego brak aktualnych danych na temat zabytków archeologicznych: liczba nieruchomych zabytków tego typu objętych wpisem do rejestru wg danych NID na 2013 wynosiła w województwie mazowieckim **405** (ósmie miejsce w kraju), liczbę tę potwierdza szczegółowy wykaz umieszczony przez Narodowy Instytut Dziedzictwa na portalu Dane Publiczne pt. „Rejestr zabytków archeologicznych”. Wykaz NID wskazuje na liczbę poszczególnych obiektów w kategoriach:

- (A) obronne – 87 (w tym grodziska 83, fortyfikacje 3 i architektura obronna 1),
- (B) obrzędowe – brak,
- (C) osadnicze – 228 (w tym: osada, obozowisko, zespół osadniczy 201, miasto 19, architektura 7 i punkty osadnicze 1),
- (D) sepulkralne – 74 (w tym: groby o własnej formie terenowej 12, groby płaskie – 62),
- (E) gospodarcze – 10,
- (F) inne – 7.

2.2.4. Dziedzictwo niematerialne

Polska ratyfikowała **Konwencję UNESCO z 2003 r. w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego** w 2011 r. Jest to podstawowy dokument, na którym bazują działania z tego zakresu, ponieważ co prawda zarówno Konstytucja RP, jak i szereg ustaw daje podstawy do zabezpieczenia dziedzictwa niematerialnego w Polsce, jednak należy pamiętać, że kluczowa Ustawa z dn. 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami historycznie wywodziła się z aktów sięgających początków niepodległości Polski chroniących głównie dziedzictwo materialne. O ile działania wobec fizycznych obiektów ukierunkowane są głównie na ich materialną trwałość jako podstawę dla innych działań, o tyle sednem istnienia dziedzictwa niematerialnego jest kontynuacja trwania przekazu międzypokoleniowego jego treści. Stąd w klasyfikacji i systemie ochrony dziedzictwa niematerialnego wykorzystuje się szeroko dostosowane do ich specyfiki zapisy Konwencji.

Dotychczas nie powstał Krajowy Program Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, zatem można jedynie wskazać na zachowanie zgodności z założeniami do KPONDK, przygotowanymi w oparciu o zapisy Konwencji przez NID (jako dokument wewnętrzny).

Konwencja UNESCO porządkuje przejawy dziedzictwa niematerialnego w pięciu obszarach zwanych „domenami”. Po dostosowaniu do polskiej specyfiki i lokalnych fenomenów kulturowych przez Zespół ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego obradujący przy MKDNiS, zdecydowano się na następujący podział:

1. Tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
2. Sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne;
3. Praktyki społeczno-kulturowe;
4. Wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
5. Wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Wdrażanie Konwencji zostało powierzone przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa. Do działań wdrażających należało opracowanie założeń Krajowego Programu Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego oraz przygotowanie wytycznych do prowadzenia Krajowej listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego, który stanowi jeden z elementów Programu. Lista ta dostępna jest na stronie *niematerialne.nid.pl*. System programu w założeniu dotyczy trzech uzupełniających się szczebli:

- **centralnego** – działania na poziomie administracji rządowej i NID,
- **regionalnego** – gdzie wdrażany powinien on być poprzez urzędy marszałkowskie i podległe im instytucje kultury, a także środowisko naukowe i organizacje pozarządowe..
- **lokalnego** – największą rolę odgrywają na nim społeczności, organizacje pozarządowe, grupy nieformalne, lokalni artyści, liderki i liderzy społeczni itp.

Niniejszy program w założeniu powinien zatem zachowywać spójność z działaniami w ramach Krajowego Programu Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego głównie na poziomie regionalnym. Wśród tradycji aktualnie figurujących na Krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego, pięć odnosi się do terenu województwa mazowieckiego. Są to:

- (1) Umiejętność wyplatania kosza „kabłęcoka” w Lucimi;
- (2) Wycinankarstwo kurpiowskie z Puszczy Zielonej;
- (3) Hafciarstwo z nadwiślańskiego Urzecza;
- (4) Wypiek bysków i nowych latek Kurpiów Puszczy Zielonej;
- (5) Tradycyjne święcenie pokarmów w Dąbrowie Chotomowskiej.

Należy też dodać że w 2020 roku na Reprezentatywną Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Ludzkości została wpisana kultura bartnicza (jako wspólna tradycja Polski i Białorusi).

KONKLUZJA 1. Należy dążyć do wpisania na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego jak największej ilości niematerialnych zabytków województwa mazowieckiego. Można też aspirować o wpisanie którejś z tradycji regionalnych do światowego Rejestru najlepszych praktyk w celu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego UNESCO.

KONKLUZJA 2. Należy dążyć do powstawania wpisów z terenu województwa mazowieckiego do Krajowego rejestru dobrych praktyk, gdyż dotychczas nie ma na niej żadnego wpisu z tego województwa.

2.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Prawną ochronę zabytków w Polsce wprowadzono przed ponad wiekiem: w 1918 roku zaczął obowiązywać Dekret o ochronie dzieł i dóbr kultury. Dziesięć lat później zastąpiło go Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej (1928), które obowiązywało jeszcze długo po II wojnie światowej, aż do 1962 roku.

Obecnie obowiązujące formy ochrony zabytków wymienia art. 7 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz.U. z 2021 r. poz. 710, 954). Formy ochrony zabytków to narzędzia prawne mające na celu zapewnienie warunków umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, w szczególności poprzez zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla ich wartości oraz udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków. Ustawa przewiduje następujące formy ochrony zabytków:

1. wpis do rejestru zabytków,
2. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
3. uznanie za pomnik historii,
4. utworzenie parku kulturowego,
5. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2.3.1. Zabytki wpisane do rejestru zabytków

Rejestr zabytków to jedyna bezpośrednia forma ochrony zabytków charakteryzująca się ustanowieniem pełnego nadzoru konserwatorskiego. Stosuje się ją do zabytków wybranej grupy. Wpis zabytku do rejestru odbywa się poprzez wydanie przez wojewódzkiego konserwatora zabytków decyzji administracyjnej oraz – po stwierdzeniu wykonalności decyzji – nadanie numeru rejestru. Jest to numer porządkowy w odpowiedniej księdze: A – dla zabytków nieruchomych, B – dla zabytków ruchomych, C – dla zabytków archeologicznych.

Procedura wpisu zabytku do rejestru prowadzona jest na wniosek właściciela lub z inicjatywy Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Z wnioskiem o wpis do

rejestr zabytku mogą występować również organizacje społeczne statutowo zajmujące się dziedzictwem. W województwie mazowieckim wg danych NID zanotowano:

- 7 210 obiektów nieruchomych wpisanych do księgi A⁴,
- 20 727 obiektów ruchomych wpisanych do księgi B⁵
- 405 zabytków archeologicznych wpisanych do księgi C⁶.

2.3.2. Zabytki wpisane na Listę Skarbów Dziedzictwa

Ta nowa forma ochrony, obowiązująca od 2016 r., dotyczy wyłącznie zabytków ruchomych. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego stworzył specjalną listę obiektów ruchomych o szczególnym znaczeniu dla dziedzictwa. Obecnie brak danych o obiektach na liście.

2.3.3. Pomniki Historii

W świetle obowiązujących przepisów Pomnik Historii jest jedną z pięciu form ochrony zabytków (art.7 pkt. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dn. 23 lipca 2003 r.). Zgodnie z art. 15 Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru zabytków lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. Jednak gdy wczytamy się w treść Ustawy, musimy odnotować, że uznanie za Pomnik Historii stanowi raczej specyficzne wyróżnienie zabytku już wpisanego do rejestru zabytków, gdyż ustawodawca nie przewidział dla Pomników Historii żadnej dodatkowej formy ochrony, która nie obowiązywałaby już od chwili wpisania zabytku do rejestru, co każdorazowo musi poprzedzić zgłoszenie do uznania za Pomnik Historii. Narodowy Instytut Dziedzictwa ustalił oficjalny logotyp, którym oznacza się Pomniki Historii. Zgodnie z kryteriami ustalonymi przez Radę Ochrony Zabytków uznanie zabytku za Pomnik Historii jest szczególną formą podkreślenia jego znaczenia. Do tej formy ochrony można zgłosić zabytek nieruchomy o znaczeniu ponadregionalnym, o dużych wartościach historycznych, naukowych i artystycznych, mający znaczenie dla polskiego dziedzictwa kulturalnego, utrwalony w świadomości społecznej i stanowiący źródło inspiracji dla kolejnych pokoleń.

Ponadto muszą to być zabytki, które:

⁴ Rejestr zabytków nieruchomych (<https://nid.pl/MAZ-woj.-rej.pdf>)

⁵ https://nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-ruchomych/Rejestr%20zabytk%C3%B3w%20ruchomych%20na%20p%C3%B3C5%82roczne%202019.xlsx

⁶ Rejestr zabytków archeologicznych (<https://dane.gov.pl/pl/dataset/210>)

1. zachowały pierwotną kompozycję przestrzenną lub uległy nieznacznym przekształceniom,
2. są jednorodne stylowo lub o czytelnych i zharmonizowanych ze sobą nawarstwieniach
3. są należycie wyeksponowane w przestrzeni miejskiej lub krajobrazie i zachowały pierwotne relacje z otoczeniem,
4. są dziełami wybitnych twórców, np.: architektów, planistów, architektów krajobrazu, ogrodników,
5. są dobrze zachowane lub w stanie pozwalającym na ich rewaloryzację,
6. są przedmiotem troski konserwatorskiej.

W województwie mazowieckim do września 2021 r. osiem obiektów uznane zostało przez Prezydenta RP za pomniki historii:

1. **Warszawa – historyczny zespół miasta z Traktem Królewskim i Wilanowem** uznane za Pomnik Historii zarządzeniem Prezydenta RP z 8 września 1994 roku;
2. **Warszawa – Zespół Stacji Filtrów Williama Lindleya** uznany za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 4 stycznia 2012 roku;
3. **Żyrardów – XIX-wieczna Osada Fabryczna** uznana za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 4 stycznia 2012 roku;
4. **Warszawa – zespół zabytkowych cmentarzy wyznaniowych na Powązkach** uznany za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 3 lipca 2014 r.
5. **Płock – Wzgórze Tumskie** uznane za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 20 kwietnia 2018 r.
6. **Pułtusk – kolegiata pod wezwaniem Zwiastowania Najświętszej Maryi Pannie,** uznana za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 10 grudnia 2018 roku;
7. **Sulejówek – Milusin, zespół domu Marszałka Józefa Piłsudskiego** uznany za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 13 sierpnia 2020 roku.
8. **Czerwińsk nad Wisłą – dawne opactwo Kanoników Regularnych** uznane za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 19 kwietnia 2021 r.

2.3.4. Zabytki chronione poprzez utworzenie parku kulturowego

Utworzenie parku kulturowego – To dotychczas najrzadziej stosowana forma ochrony obszarowej, stanowiona przez samorządy dla wyróżniających się krajobrazowo terenów, z charakterystycznymi dla nich zabytkami nieruchomymi. Gmina jest zobowiązana, aby równolegle uchwalić miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego określający zasady kształtowania chronionej przestrzeni z poszanowaniem zidentyfikowanych wartości. Park

kulturowy tworzony jest w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Parki kulturowe o szczególnej wartości mogą być uznane za pomnik historii. Zgodnie z Ustawą rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

W województwie mazowieckim istnieją cztery parki kulturowe:

- (1) Park Kulturowy „Ossów Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku”
- (2) Park Kulturowy Stary Radom
- (3) Wilanowski Park Kulturowy
- (4) Park Kulturowy Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Andrzejewie

2.3.5. Ewidencje zabytków

Wojewódzka ewidencja zabytków i gminne ewidencje zabytków nie są formami ochrony zabytków w ścisłym rozumieniu (nie są wymienione w art. 7 UOZ), ale są sposobem zwiększenia skuteczności ochrony zabytków. Wojewódzka i gminne ewidencje zabytków są podstawowym źródłem informacji o zasobie zabytkowym.

Na poziomie województwa prowadzonej przez WKZ w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa mazowieckiego, z kolei na poziomie gminy wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. W skład gminnej ewidencji zabytków wchodzi zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także osobna grupa zabytków nieruchomych wyznaczonych przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z MWKZ. W wyniku nowelizacji ustawy w 2010 r. ewidencja zabytków zyskała kluczową funkcję w prawnym systemie ochrony zabytków, wywołuje skutki prawne, związane z powstaniem po stronie właściciela lub posiadacza zabytku określonych obowiązków, zbliżonych do tych, jakie powstają wraz z wpisem do rejestru zabytków. Obowiązki te w głównej mierze dotyczą dokonywania uzgodnień z WKZ w postępowaniach dotyczących wydawania: pozwolenia na budowę (w tym rozbiórkę obiektu), decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o lokalizacji celu publicznego i innych.

2.4. Analiza wyników diagnozy i wnioski strategiczne

2.4.1. Analiza interesariuszy

We wstępnej fazie przygotowywania niniejszego Programu przeprowadzono analizę jego interesariuszy, a więc wytypowano z jednej strony podmioty, na które Program będzie oddziaływać, a z drugiej – te, które będą (lub można spodziewać się, że będą) oddziaływały na Program.

- Pierwsza z wytypowanych grup to interesariusze bierni, druga zaś – czynni.
- W grupie interesariuszy czynnych wytypowano z kolei te podmioty, na które Program będzie oddziaływać pozytywnie (a więc – beneficjentów Programu) oraz tych, którzy mogą doznać negatywnego oddziaływania Programu (poszkodowanych).
- Następnie w grupie interesariuszy czynnych wskazano potencjalnych wspierających (tych, którzy mogą oddziaływać pozytywnie na osiąganie celów Programu) oraz przeciwników (tych, którzy mogą oddziaływać negatywnie).
- Z kolei w każdej grupie uwzględniono możliwość pojawienia się nie tylko interesariuszy bezpośrednich, ale i pośrednich – takich, którzy nie mają z Programem bezpośrednich relacji oddziaływania, ale oddziałują lub doznają oddziaływania Programu pośrednio (np. za pośrednictwem innego interesariusza).

Tab. 2. Analiza interesariuszy Programu.

BENEFICJENCI	POSZKODOWANI
• Właściciele zabytków (nowe możliwości dbania o ich stan) • Samorządy lokalne (promocja miejscowości, zahamowanie emigracji dzięki poczuciu kulturowego zakorzenienia) • Mieszkańcy (wzmocnienie tożsamości lokalnej, poprawa krajobrazu kulturowego, wzrost atrakcyjności życia, wzrost poczucia dumy ze swojego miejsca zamieszkania, wzrost aktywności kulturalnej i społecznej, zdobycie wiedzy dotyczącej dziedzictwa) • Przedsiębiorcy (nowa wiedza co do zarządzania zabytkiem wykorzystywanym biznesowo) • Organizacje pozarządowe (nowe instrumenty działań na rzecz wspierania organizacji promujących dziedzictwo) • Media (nowe ciekawe pola działań w zakresie edukacji społeczeństwa w kwestii ochrony i opieki nad zabytkami)	NIE MA PODMIOTÓW OBIEKTYWNIE POSZKODOWANYCH PROGRAMEM

WSPIERAJĄCY	PRZECIWNICY
• Samorząd województwa (dotacje ze środków własnych i RPO, organizowanie programów, kampanii i badań) • Wojewódzki Konserwator Zabytków (całościowa współpraca ze wsparciem finansowym) • Narodowy Instytut Dziedzictwa (współpraca w uzasadnionych przypadkach bez wsparcia finansowego) • Samorządy lokalne (finansowanie, inicjowanie przedsięwzięć, wspieranie edukacji dotyczącej dziedzictwa kulturowego) • Organizacje pozarządowe (realizowanie zadań publicznych w ramach programu, realizowanie własnej aktywności na rzecz dziedzictwa kulturowego, edukacja w zakresie dbałości o zabytki) • Przedsiębiorcy (prowadzenie działalności w obiektach zabytkowych i związana z tym dbałość o stan ich zachowania) • Media (promocja celów Programu) • Mieszkańcy (dostarczanie wiedzy historycznej, wspieranie przedsięwzięć związanych z programem) • MROT (Wspieranie tworzenia szlaków kulturowych)	• Mniej świadomi mieszkańcy (ograniczenie swobody działań wobec chronionych elementów dziedzictwa, konieczność przestrzegania zasad) • Deweloperzy (ograniczenia swobody przekształcania krajobrazu kulturowego) • Firmy reklamowe (możliwe zmniejszenie dochodów z reklamy outdoor) • Mniej świadome samorządy lokalne (niebezpieczeństwo ignorowania ustaleń Programu)

Trzy kluczowe grupy beneficjentów, to właściciele zabytków, władze samorządowe i mieszkańcy poszczególnych wspólnot lokalnych województwa. Wszyscy oni mogą jednocześnie wspierać Program i korzystać z jego realizacji, ale też mogą podejść do ustaleń Programu obojętnie lub nawet wrogo. Dlatego niezbędna jest praca promocyjno-komunikacyjna skierowana do tych grup adresatów, by zaakceptowali oni cele Programu i uznali je za własne.

2.4.2. Wnioski strategiczne

Wyciągając wnioski z eksperckiej analizy uwarunkowań i czynników strategicznych w zakresie opieki nad zabytkami zidentyfikowano **trzy obszary kluczowych problemów i potrzeb**, na które Program musi zaproponować odpowiedź.

- **Niewystarczająca świadomość wartości dziedzictwa wśród interesariuszy, niewłaściwe postawy interesariuszy wobec dziedzictwa,**
- **Potrzeba dalszej optymalizacji dostępu do środków finansowych na opiekę nad zabytkami,**
- **Potrzeba dalszego doskonalenia narzędzi działania w zakresie opieki nad zabytkami.**